אור הצפון — בנתיבות החסד

בנתיבות החסדכתוב בתורה: "'ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו' (בראשית כג:יט) - הדא הוא דכתיב: 'רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד' (משלי כא:כב). 'רודף צדקה' - זה אברהם, שנאמר: 'ושמרו דרך ה' לעשות צדקה' (בראשית יח:יט): 'וחסד' - שגמל חסד לשרה וכו'. אמר רבי שמואל בר יצחק: אמר לו הקדוש ברוך הוא, אני אומנתי - גומל חסדים, תפסת אומנתי, בא לבוש לבושי - 'ואברהם זקן בא בימים'" (בראשית רבה נח:ט).

לכאורה, הדבר תמוה ביותר, שאברהם נקרא בשם "רודף צדקה וחסד" על שום שנתעסק בקבורתה של שרה אשתו. כלום בגדר חסד הוא זה כשאדם מתעסק בקבורתה של אשתו? והרי "אשתו כגופו". ומי לא היה עושה כמעשה אברהם בפרט זה? הן לולא עשה זאת, היה בזה משום רשעות שאין כדוגמתה כלום משום כך יקרא בעל חסד?

ואפילו אם נאמר, כי גם במעשה כזה יש משום חסד, מה לכאורה ערכו של מעשה כזה בין מעשי אברהם, עמוד החסד, שכל חייו חסד ושמסר נפשו על החסד (ראה לעיל במאמר "מושג החסד שבתורה" האיך מסר נפשו ביום שלישי למילתו באותו גיהנום שהוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה לגמול חסד עם האורחים שנדמו לו כערבים, ועוד)? לכאורה היה ראוי אברהם שיקרא "רודף צדקה וחסד" - עבור אותה הכנסת אורחים, או עבור שאר מעשי החסד שלו כל ימיו. והנה מגלים לנו חז"ל שדוקא בעבור מעשה החסד הזה של קבורת אשתו, זכה אברהם להיקרא בתואר "רודף צדקה וחסד".

אולם נתבונן נא במהות החסד, מה ענינו של חסד לאמתו? החסד מתגלה לנו בראשונה - מעצם הבריאה. כל הבריאה כולה ענינה חסד. "עולם חסד יבנה". הכל מכוון לחסד. כל היצורים כלם יונקים בלי הרף מחסדו של הבורא, וכל הבריאה כולה אומרת שירה לפניו, על חסדיו שבכל הוויתה בכל רגע ורגע עם כל יצור.

ותכלית כולם הוא האדם. ואף זה חסד להם. "עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם" (מסילת ישרים א). כולם משמשים לאדם, כולם נוצרו כדי להטיב עם האדם, להנאות את האדם. לשם כך נברא כל העולם כלו, כל העליונים והתחתונים, כל מלאך בעליונים וכל עשב בתחתונים. הכל הוא למען בחיר היצורים, האדם, שגדול הוא כל כך, עד שצריך הוא לכל העולמות, ואם יחסר איזה עשב או איזה מלאך ואף רגע אחד, יהא חסר לו לאדם (ראה סנהדרין לח: "אדם נברא בערב שבת וכו' כדי שיכנס לסעודה מיד", עיין רש"י שם).

ואף על פי כן לא די לאדם בהנאתו שלו בלבד, אין היא מספקת אותו, - אם רק הוא לבדו נהנה, - אף מכל הבריאה על כל שפעתה וטובתה, כי אכן זוהי גדולתה של מדת החסד. גדולה ומקיפה היא כל כך, שניתנה לו לאדם היכלת הכבירה להנות ולשמוח לא רק משמחותיו והנאותיו של גופו בלבד, אלא שכל שמחה והנאה, בין אם היא של רעהו, או של כל נברא מכל המון הנבראים, כקטנה וכגדולה, כל אלו תהיינה שמחותיו והנאותיו שלו. כי אמנם ניחן הוא בכוח ענקים זה להיות שותף לבריאה כולה, וביחוד בשמחת האדם בזה שיאהב לרעהו כמוהו.

אך כלום די לו לאדם אף בזה. הלא לאחר ככלות הכל ועם כל ההיקף שבהנאה ושמחה זו, הרי איננו אלא בבחינת מקבל שזוהי נהמא דכיסופא. וכלום זוהי שלמות ההנאה? ולפיכך הוטבע בו באדם הרצון לפעול חסד וניתנה לו גם היכלת להטיב ולהנאות את הברואים, בבחינת נותן, שאליבא דאמת נתינה זו היא בעצם שיא הקבלה וההנאה שמקבל מזולתו. וכבר אמרו חז"ל: "יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית" (ילקוט שמעוני רות ב).

וגם בכל זה עוד לא די. ניתנו לו לאדם מצוות, וניתנה לו היכולת להיות מצווה ועושה. וזהו החסד הגדול ביותר. "רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל - לפיכך הרבה להן תורה ומצוות" (מכות כג: סוף אבות): "לא ניתנו מצוות אלא לצרף את הבריות" (בראשית רבה מד). ובכל ההנאות שהוא נהנה בהיותו אוהב את הבריות וגומל חסד

עמהם - הריהו גם מקיים את מצוות האהבה והחסד, והריהו עובד ה' ואף מקבל שכר על כך. ולא עוד אלא שיש במעשי החסד משום התדבקות בקונו והליכה בדרכיו, (עי' שבת קלג: "הוי דומה לו" - ועי' רש"י שם: ירושלמי פרה רפ"א: ספרי, בענין "והלכת בדרכיו"). ואם כן, כל מעשה חסד, ואפילו קטן שבקטנים - הנאתו ללא שיעור. ולכשנתבונן עוד בדבר, נראה שאפילו אם יתן אדם לזולתו את כל העולמות כולם, עדיין אין כאן חסד גמור, שהרי האדם סובל מזה שהוא נזקק לזולתו, כמו שאמרו חז"ל: "רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרווייהו: כיון שנצטרך אדם לבריות - פניו משתנות ככרום, שנאמר (תהלים יב:ט): 'כרום זלות לבני אדם' וכו'. רבי אמי ורבי אסי דאמרי תרווייהו: כאילו נדון בשני דינים, אש ומים, שנאמר (תהלים סו:יב): 'הרכבת אנוש לראשנו, באנו באש ובמים'" (ברכות ו:). החסד הגמור הוא דוקא אותו חסד שגומלים לאדם - באופן שלא יהא צריך לבריות, שלא יצטרך לבוא באש ובמים, - והיינו - כשמתפללים עליו והתפילה מועלת שהקדוש ברוך הוא יגמול עמו חסד. (ראה רש"י שבת קכז: ד"ה ה"ג הני "ועיון תפילה היינו בכלל גמילות חסדים, דכתיב (משלי יא:יז): 'גומל נפשו איש חסדי"). וחסד זה - הוא החסד האמתי. אבל כשהאדם עצמו נותן לחבירו, עם כל החסד שיש בזה, אין כאן עוד חסד גמור, שהרי, כאמור, בה בשעה שהוא מקבל חסד זה הריהו "נדון באש ובמים". והיה ראוי מצד מקבל החסד שלא יהא נצרך כלל לחסד כזה, ל"מתנת בשר ודם".

וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: אם אלהיכם אוהב עניים - מפני מה אינו מפרנסן? - אמר לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם (בבא בתרא י.). ואם כן, רק מצד עושה החסד, כדאי הדבר שתהא מציאות כזו שאדם יהא נזקק לחסדו של רעהו. והרי זה מחסדיו של מקום על בריותיו, שיצר להם מציאות כזו שיש בה מקום לכך, ובזה ינצלו מדינה של גיהנם, אבל במה שנוגע למקבל החסד, אין זה עוד חסד אמתי.

והנה עיקר קיום רצונו של מקום הוא, כשתהא מצות החסד נעשית כך - שתהא כולה חסד, שאף מצד המקבל לא תהא איזו לקותא בחסד. וככל שפחותה במעשה החסד המידה של "ביאה באש ובמים" - מתקיים בה, במדה יותר גדולה, רצונו של מקום. ומתוך כך חובה מיוחדת לגמול חסד עם הקרובים כדברי הכתוב: "ומבשרך לא תתעלם" (ישעיה נח), ועוד יש להקדים צדקה לקרובים (ראה בבא מציעא עא ושו"ע יו"ד רנא:ג), שהרי ככל שקרוב המקבל יותר להנותן - פחותא הזילותא שלו כשהוא מקבל ממנו. ומתוך כך, דוקא משום גמילות חסד עם אשתו שהיא כגופו, זכה אברהם לתואר "רודף צדקה וחסד", ונאמר לו מאת הקדוש ברוך הוא "תפסת אומנותי - בוא לבוש לבושי", שבחסד כזה, עם הקרוב ביותר, שפחותה בו הזילותא ביותר - הריהו מתדמה לקונו ביותר. ולא עוד אלא שאם האדם גומל חסד עם עצמו, מתקיים בו ביתר שאת רצונו של מקום, הרוצה בחסד גמור, באשר אין בו כל פגם, וללא זילותא כל שהיא.

ומכאן הערך המיוחד של "גומל נפשו איש חסד". כשמתעלה אדם לאותה מדריגה שמעשיו עם נפשו ואף עם גופו שהוא כנפשו, נעשים בתור חסד, יש בה משום מצוות גמילות חסד העילאה ביותר. וכבר אמרו חז"ל: "גומל נפשו איש חסד - זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו וכו' אמרו לו תלמידיו: רבנו, להיכן אתה הולך? - אמר להם: לגמול חסד עם הדין אכסניא בגו ביתא, אמרו לו: כל יום אית לך אכסניא? אמר להם: והדין נפשא עלובתא, לאו אכסניא הוא בגו גופא?!" (ויקרא רבה לד; ועי' גם תענית יא).

והנה, כאמור, רצונו של מקום בבריאת עולמו הוא להנאות את הבריות, בבחינת "הרחב פיך ואמלאהו" (תהלים פא) ושתהא הנאתם שלמה וגמורה ללא פגם כל שהוא, ונמצא איפוא שדוקא אם האדם גומל חסד עם נפשו ועם הקרובים לו ביותר, וכוונתו לשם מעשה חסד, הריהו מגיע בזה בתור נותן לשיא ההנאה ללא כל פגם וזילותא, והוא מעמיד את עצמו במקום הקדוש ברוך הוא ותופש אומנותו בתור בעל מדות הטוב והחסד.